

BAS A01 Baskurs för universitetsstudier

Robin Stenwall, Filosofiska institutionen

LUNDS
UNIVERSITET

Källkritik

1. Att lita på auktoriteter
2. Principer och exempel

Vad är källkritik?

- Metod som utvecklades inom historievetenskaperna för att skilja belagda fakta från spekulationer
- Används i många ämnen inom humaniora och samhällsvetenskap
- Även central inom journalistiken

SYFTE

Genom kritisk prövning fastställa om en källas informativa innehåll är **sant** eller **falskt** (rimligt eller orimligt, äkta eller oäkta).

Avgöra om en källa är **trovärdig**.

Källkritik har pedagogisk nytta

Den kritiska bearbetningen bidrar till

- ① en fördjupad förståelse av lärostoffet
- ② utveckling av en sund kritisk hållning och distans till information och kunskapsanspråk
- ③ "kunskaper som känner sina egna gränser", dvs en medvetenhet om både styrkan och svagheten hos det man lärt sig. *Hur väl belagt är detta? Behövs mer forskning?*

Vad är en källa?

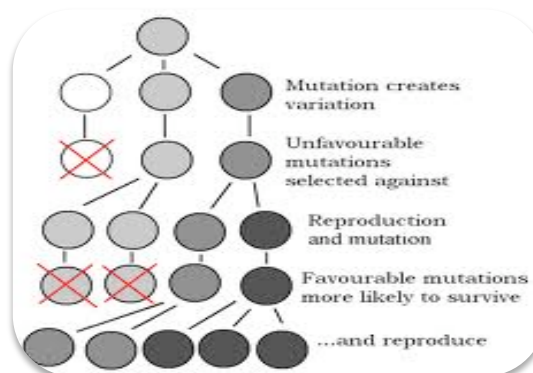
- Texter och andra dokument
- Personer
- Artefakter, t.ex. konstverk, byggnader

Vad hittar man i källorna?

Faktapåståenden

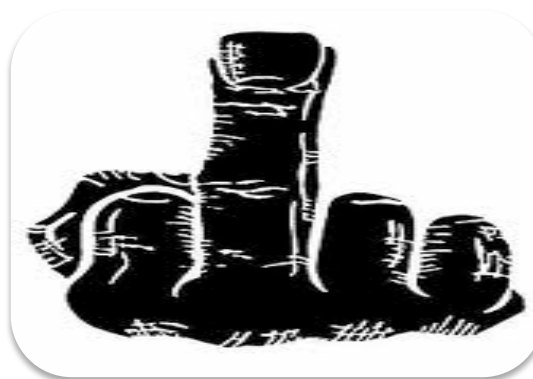

Förklaringar

Åsikter

Värderingar

Uttryck

Hållningar

Auktoriteter som källa?

Källkritik 1

Att lita på auktoriteter

Behovet av auktoritetstro

**Vi har inte resurser —
tid, pengar, kompetens
— för att självständigt
skaffa oss all den infor-
mation vi behöver för
att fatta kloka beslut**

Självständiga informationsvägar

- ☐ **direkt sinneserfarenhet**
- ☐ **egna experiment,
beräkningar och prognoser**
- ☐ **egna tolkningar av
dokument som t.ex. lagar,
vetenskapliga rapporter**

Experter i TV-soffan

Terrordådet i Norge
22 juli 2011

Sagt av terrorexpert
innan händelse-
förloppet ens var
fullständigt slut:

”Detta är med 85
procents säkerhet en
al Qaida-aktion”.

Felkällor

- Misstag
- Oaktsamhet
- Förförelse
- Dolda intressen
- Dold agenda
- Avsiktlig förfalskning av information —
fabricering och
förvanskning av data

Typer av auktoriteter

- Erfarenhetsbaserad (lång eller unik)
 - Förebild (beundran)
 - Kunskapsbaserad (expertis)
 - Rollbaserad (ansvar)
 - Mandatbaserad (förtroende)
 - Maktbaserad (hierarki)
-
- OBS! Kan kombineras.

Erfarenhet

- Lång
- Unik (eller ovanlig)
- Den som har varit med länge har ofta varit med om mycket, kanske det mesta
- Särskild inblick i ämnen och problem som de flesta inte kommit i beröring med

Råd, mentorskap

Den traditionella mormors- eller farmorsprincipen

- ✧ Om mormor/farmor säger att flugsvampar är giftiga, så gör du klokt i att lita på henne i stället för att utföra "kreativa utforskningar" med mun och mage.
- ✧ Annars kan det kosta mer än det smakar: sjukdom, dödlig utgång.

Men hur vet jag att mormor eller farmor är en pålitlig auktoritet?

- Livserfarenhet
- Bärare av traderad kunskap
- Ärlig pga välvilja och omsorg om kommande generationer

PROBLEM

Vidskepelse

***Feltolkning av data
och orsakssamband***

***Inaktuell, ej
uppdaterad***

Viljan att styra

TRADITIONSLOGIK

Så har vi alltid gjort!

Det är rätt därför att
jag säger det!

Förebildernas makt

Underhållning

Musik

Konst

Litteratur

Film

Vetenskap

Teknik

Entreprenörskap

Mode

Religion

MED MERA

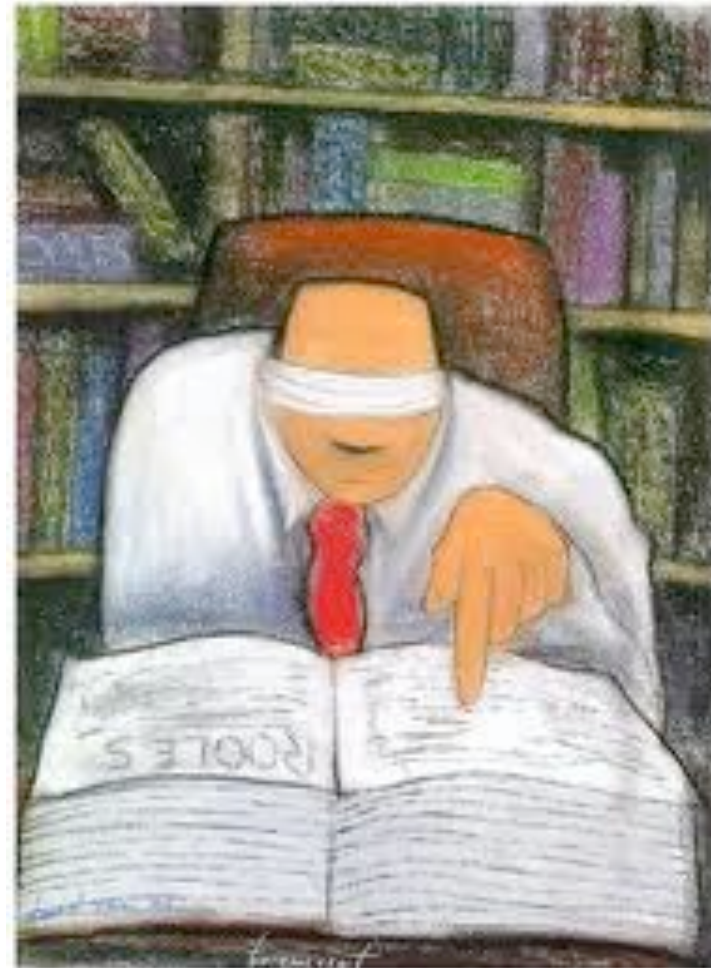
➤ Vi har en tendens att följa våra förebilder även när det gäller sådant som ligger utanför deras egentliga domän.

➤ Gör som Justin Bieber – ät dinkelbröd: "Dinkel är bra för hälsan".

Rollbaserad auktoritet

- T.ex. tjänstemän, ämbetsmän och andra byråkrater i offentlig förvaltning
- Arbetsrollen innebär ansvar för särskilda områden
- Tillämpning av regelverk

Mandatbaserad auktoritet

- Genom förtroendeuppdrag
- Riksdagsmän, folkvalda representanter
- Påven = "Jesu Kristi ställföreträdare på jorden"
- *Hur väl uppfylls mandatet?*
- *Hur väl representeras X?*

Maktbaserad auktoritet

- I hierarkiska strukturer, med en fastlagd besluts- eller befälsordning
- Absoluta eller mycket hårda krav på lydnad

According to
company rules
there can be no:

- * Innovation
- * Fun
- * Creativity
- * Change

Now run along.

Kunskapsbaserad auktoritet

- **Expert** = kompetens inom ett (relativt) brett område
T.ex. medicin
- **Specialist** = särskild kompetens inom ett snävt område
T.ex. infektions-sjukdomar

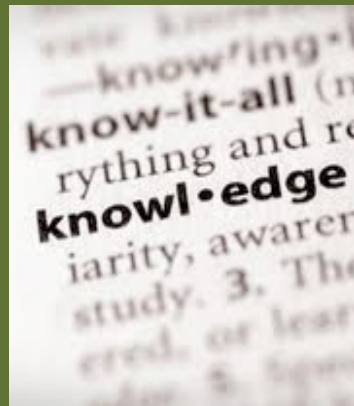
Att stå på jättars axlar

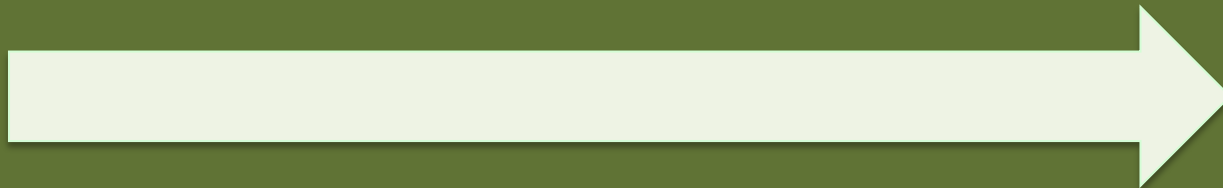
När man hanterar expertutsagor bör man tänka på att

- ◆ All expertis är relativ
- ◆ Expertstatus är snarare en **ambition** än ett faktum

Fem kriterier

**När är hänvisningar
till experter relevanta
och adekvata som
bevis eller belägg?**

Vem?

1 Identifikation

- ❖ Källan — den enskilde experten eller expertgruppen — måste vara identifierad.
- ❖ Det är en förutsättning för bedömningar av källans trovärdighet och informationens tillförlitlighet.
- ❖ Vaga och obestämda referenser till ”experterna” saknar bevisvärde.

2 Erkännande

- Experten/expertgruppen måste vara erkänd av (de flesta) andra experter inom det aktuella området.
- Legitimation och licens inom områden som kräver det (t.ex. medicin).
- Att en expert uppnår en generellt accepterad standard eller norm är dock ingen **garanti** för att det han/hon påstår är sant, vettigt, rimligt.

3 Expertisområde

- Det är bara relevant att hänvisa till experters uttalanden när det rör sig om utlåtanden inom deras expertisområde.
- Expertisens relativitet.

4 Objektiv kunskap

- På ett expertisområde finns objektiv kunskap: en systematiskt ordnad samling av fakta och principer som kan upptäckas av alla som studerar området på ett metodiskt sätt.

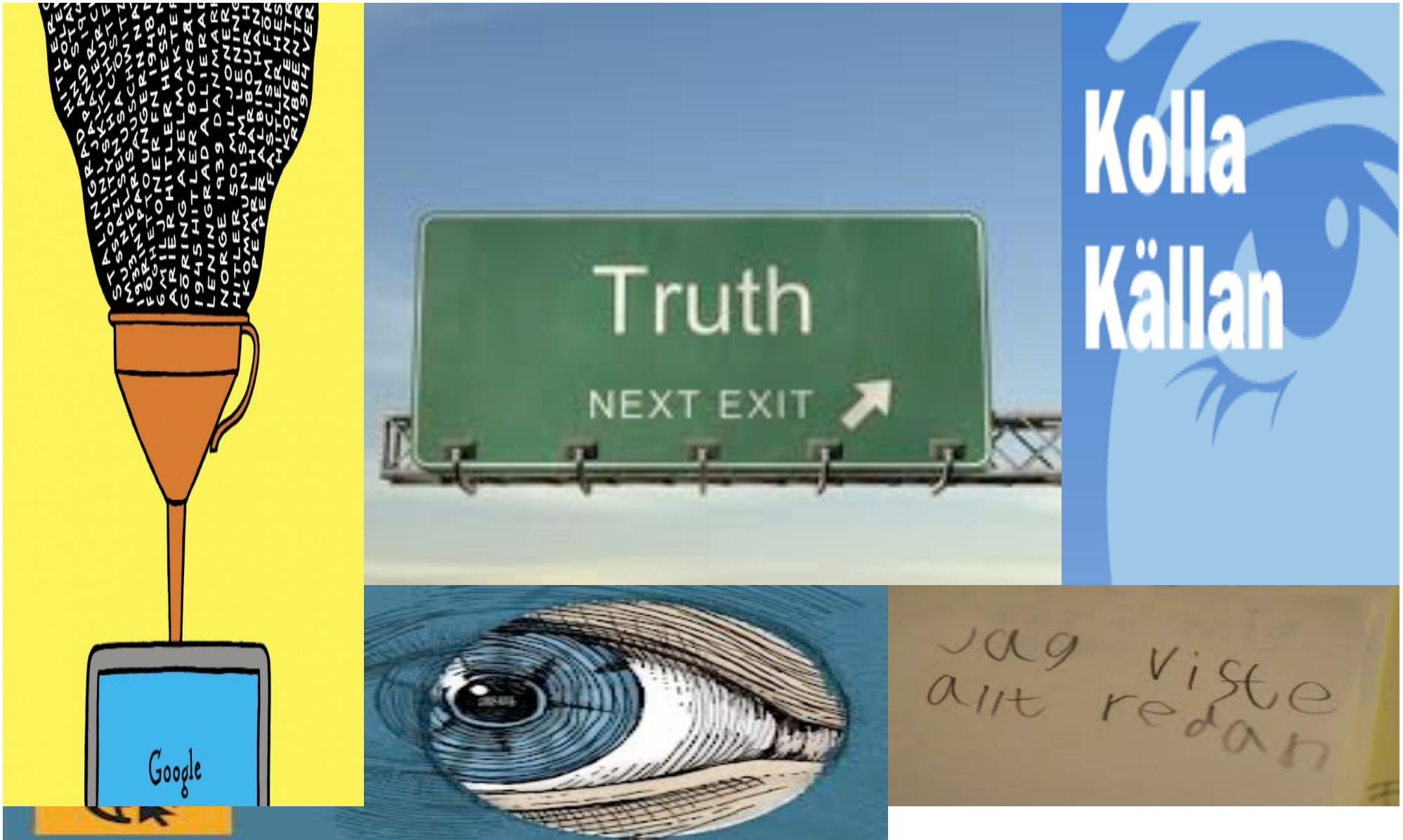
Varning för auktoriteter som gör anspråk på att vara experter trots att det inte finns objektiv kunskap på deras fält, utan endast möjligheter att skaffa sig **personlig erfarenhet**, vilket visserligen skänker **subjektiv förtroendenhet** men inte **allmängiltiga insikter**.

5 Konsensus bland experter

- Det måste finnas en konsensus (samsyn) bland områdets experter rörande den aktuella frågeställningen.
- Det finns kontroversiella frågor inom alla vetenskaper och discipliner. Etablerad kunskap saknas i just de sakfrågorna.

Källkritik 2 Principer och exempel

Källkritikens principer

Fyra grundläggande kriterier att ta hänsyn till när man bedömer en källa:

Tid

Beroende

Äkthet

Tendens

1

Tid

- Vilket tidsavstånd finns mellan källan och den händelse som källan rapporterar om?

Tumregel ”Ju längre tid det har gått efter en händelse desto mindre tillförlitliga är de vittnen som berättar om denna händelse” (Leth & Thurén, s 23)

Samtidighet

En samtida källa är normalt tillförlitligare än en källa från en senare tid.

På 800-talet skrev Einhard *Vita Karoli Magni*, en biografi om Karl den store (ca 742-814). Den är sannolikt tillförlitligare än en biografi från t.ex. 1700-talet.

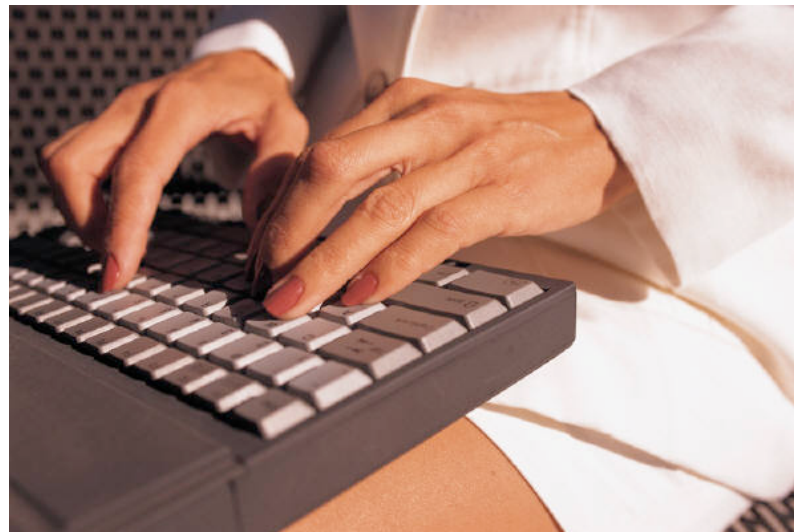
Historiska källor

- **Berättande källor.** Skriftliga eller muntliga. Berättar om en händelse.
- **Kvarlevor.** Materiella källor, föremål. Fysiska bevis på att en händelse ägt rum.

Aktualitet

Internet: När uppdaterades sidan senast?
Exakt vilka uppgifter uppdaterades?

Risk för att informationen är föråldrad

2 Beroende

Huvudregel *Gå till primärkällan!*

Förstahandsinformation från ursprungskällan är tillförlitligare än information som har traderats i flera led (och kommer från sekundärkällor).

Risk för informationsrundgång och ryktesspridning utan grund.

Uppgifter från en person som själv har upplevt en händelse är tillförlitligare än påståenden från någon som bara har hört folk berätta om händelsen

Principen om två oberoende källor

Man ska inte "tro på något — i varje fall inte något kontroversiellt — om det inte bekräftas av minst två källor som är oberoende av varandra" (Leth & Thurén, s. 24).

Oberoende = ingen direkt eller indirekt kontakt

Bekräftelse från oberoende källa

Om en källa påstår något, kontrollera med en oberoende källa.

Watergate-affären.

"Deep throat" var en hemlig, oberoende källa som var högt placerad i USA:s administration och som bekräftade värdefulla uppgifter för journalisterna Bob Woodward och Carl Bernstein på *The Washington Post*.

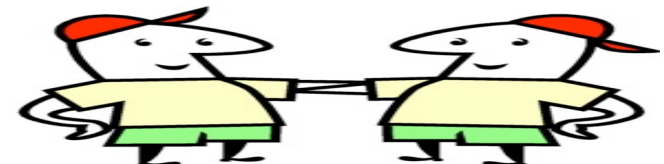
Vad betyder likheter mellan källor på Internet?

Om likheterna är stora och omfattar små detaljer är det sannolikt att källorna är beroende av varandra.

Den ena källan bygger på den andra

ELLER

Båda källorna grundar sig på samma primärkälla

3 Äkthet

***Är källan vad den utger
sig för att vara?***

Problemet med förfalskningar

Hitlers dagböcker?

1983 spred den väst-tyska veckotidningen *Stern* den sensationella nyheten att Hitlers dagböcker hade återfunnits – 62 handskrivna volymer

De visade sig vara förfalskningar

- Papperstypen fanns ej på Hitlers tid
- Kemikalierna i klistret och trådarna i bokryggarna användes inte på Hitlers tid
- Böckerna innehöll enkla faktafel

Retuscherering

Lenin i talarstolen
1920.

På den övre bilden
finns Trotskij med.

Senare, när han hade
fallit i onåd hos den
högsta makten, togs
han bort från officiella
bilder.

Hemsidor och förfalskning

- Plagiat av hemsida – härma webbadress, titel och layout
- Påhittad hemsida – falsk avsändare
- Ta över nedlagd webbadress
- Utnyttja svårupptäckta felstavningar – volvo-vovlo

Bloggerskan Erika Ascot

Black Ascot |

8 år var jag när dom dog. Sedan dess bor jag med mitt Styvmonster i en liten våning med fem kakelugnar och 750 klänningar på Östermalm och gör det bästa för att supa/shoppa bort mina minnen.

ONSDAG

Det första jag ser när jag vaknar

(Arnaud Pyska)

Vet inte vem som var mest full. Carl som kräcktes på vägen ut - spillde spya över Thom Browne-kavajen - eller jag som inte lyckades få ögonkontakt med en enda människa på hela kvällen. Yva satt bekymrat och matade mig varannan Vichy varannan Long Island. Sedan var hela stället inträskat i mitt blå. Hittade sushirester i det när jag vaknade på söndagen. Hade inte ens ätit sushi. Men Yva låg i sängen hos mig. Lika blek som lakanen, världens finaste små porslinslappar, millimetersårade. My achilles, min livlina. Utan henne är jag ingenting.

KL. 17:30 0 KOMMENTARER ETIKETTER: CARL, DROGER, HEAD IN THE CLOUDS, LONG ISLAND ICE TEA, SOMEONE SPECIAL, YVA

Ett blodigt minne.

Om min hemlighet
Om mode del II
Om Överklass
Om Självmord
Om Droger
Om YVA (Best friend and lover)
Om sex
Om mig
Om Garderober
Om mitt Styvmonster
Om Överklass II
Om Mode

Låna gärna mina bilder, men glöm inte att länka hit. xx erika

BLACK ASCOT
ERIKA
VISA HELA MIN PROFIL

2.0
facebook
flickr

Ett påhitt av en PR-byrå på uppdrag av Malmöoperan

Vilken är Vita husets hemsida?

www.whitehouse.com

www.whitehouse.gov

www.whitehouse.org

www.whitehouse.net

4 Tendens

”Den som har ett intresse av en sak och som alltså är part i målet kan alltid misstänkas för att vara otillförlitlig, *tendentiös*” (Leth & Thurén, s. 26)

Har källan ett *intresse* av att förvränga sanningen? –

”gynna sig själv genom att framhålla vissa aspekter och undanhålla andra” (s. 30)

Förvrängningar

- Lögner
- Överdrifter
- Underdrifter
- Uteslutning av obehagliga fakta (tendentiöst urval)
- Känsloladdat språk
- Vilseledande språk

Absolut tendensfrihet är en omöjlighet

- "Men noga taget har alla källor tendens"
(Leth & Thurén, s. 30)
- "Alla källor är produkter av den kultur de funnits och finns i. Kulturen konstitueras av en rad faktorer: religiösa föreställningar, traditioner, värderingar, historia, språk, seder, profana trossatser och ideal".

VÄRLDSBILD

En trovärdig källa

- Försöker vara opartisk och objektiv
- Har inga dolda motiv
- Uppvisar kvalitetskontroll (t.ex. vetenskapliga tidskrifter med fackgranskning, *peer review*)

Mycket information om upphovsmannen

Rimliga resonemang

Noggrannhet och sanningsenlighet i förmedlingen av fakta

Åberopande av erkända auktoriteter och vedertagna uppfattningar i ämnet

ALLA LJUGER!

Underverk och rimlighet

Sensationella vittnesmål

- Vad är mest sannolikt? Att vittnesmålet är falskt (pga lögn, misstag)? Eller att ett underverk, som strider mot all samlad erfarenhet, har inträffat?
- ***Förkasta alltid det större underverket!***

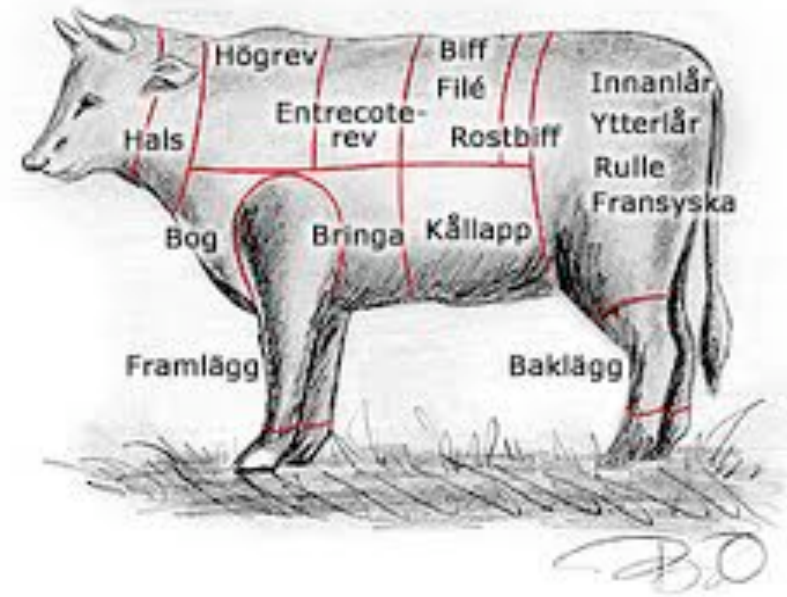
Om underverk (1748)

David Hume (1711-1776)

Kollektivets kraft – ”den smarta massan”

- Den engelske forskaren Francis Galton gjorde 1906 ett informellt experiment på en marknad. **Hur mycket väger oxen?**
- 800 personer, blandad grupp, gissade.
- Oxens vikt var 1197 skålpund. Folkets kollektiva gissning – medelvärdet: 1198.

Mening och motstridiga källor

- Kontrollera hur nyckelbegrepp definieras!
- Många gånger finns ingen oenighet i sakfrågan, utan bara en olikhet i definitioner
- T.ex. olika arbetslöshetssiffror i olika källor – kan bero på att de definierar och därmed mäter arbetslöshet på olika sätt (öppen resp dold arbetslöshet)

Sokal-bluffen

Världshistoriens bästa
akademiska practical joke

- Alan Sokal, professor i fysik, skickade en rent nonsensartad artikel till *Social Text*, en vetenskaplig tidskrift för post-moderna kulturstudier.
- Han ville testa tidskriftens intellektuella integritet.
- Artikeln antogs och publicerades 1996.
- Stor skandal.

Smicker och obegriplighet

- Sokals artikel är avsiktligt fullkomligt obegriplig
- Den odlar ett tungt framställningssätt som premieras i vissa akademiska kretsar

- Den innehåller ideologiska ställningstaganden som är smickrande för tidskriftens redaktör

Titel

"Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity"

Källkritisk lathund

Vilken typ av källa är detta?

När skapades källan?

Av vem/vilka?

Vad var avsikten med källan? (motiv)

Varför skapades källan? (orsak)

Var kom källan till?

Hur används källan?

Hur rimliga är uppgifterna i källan?